

Jaxa-Chamiec, Maria

Najsławniejsze "Damy" sztuki iberyjskiej

Studia i Materiały Archeologiczne 14, 55-63

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Jaxa-Chamiec

Najsławniejsze „Damy” sztuki iberyjskiej

Kultura iberyjska rozwijała się w I tysiącleciu p.n.e. na terenie dzisiejszej wschodniej i południowo-wschodniej Hiszpanii¹ (fig. 1). Ze względu na różnorodność form kultury i sztuki niełatwo jest stworzyć zwięzłą i jasną jej definicję. Jest to spowodowane skomplikowaną historią tego regionu, kolonizowanego kolejno przez Fenicjan, Greków, Kartagińczyków i Rzymian. Niewątpliwie do różnorodności sztuki iberyjskiej przyczynił się również charakter zamieszkującej Półwysep ludności – walecznej, niepokornej i nieufnej obcym przybyszom, co potwierdza Strabon, pisząc: *[...] powierzchowność tych ludzi trudna i dzika nie wynika jedynie z ich wojowniczego usposobienia, ale także z ich oddalenia [...], z drugiej strony ich zacofanie jest efektem oddalenia tych regionów i obecności gór, co czyni ich charakter osobliwym* (STRABON: III 3.8).

Rozważania nad sztuką iberyjską są ważnym elementem współczesnych badań nad dziejami Półwyspu do okresu romanizacji, dlatego że jest ona najbardziej charakterystycznym aspektem kultury Iberów. Wielokrotnie mówiąc o kulturze iberyjskiej, w rzeczywistości mówimy o jej spuściznie artystycznej zachowanej przez wieki romanizacji.

Pośród wielu, czasami bardzo skrajnych, koncepcji dotyczących źródeł sztuki iberyjskiej teoria jednego z najsłynniejszych jej badaczy M. Almagro Bascha wydaje się być najtrafniejsza. Badacz ten w latach sześćdziesiątych XX wieku stwierdził, że kultura iberyjska, jak każda peryferyjna kultura, czerpała ze sztuki wschodniej części basenu Morza Śródziemnego, w zamian dając bardzo oryginalną kompilację rodzimej sztuki z elementami zapożyczonymi (CHAPA BRUNET 1986: 51-53). Mówiąc o kulturze wschodniej mam na myśli te wpływy, które dotarły na Półwysep wraz z ludnością fenicką i Grekami z Azji Mniejszej.

Artykuł powstał na podstawie pracy licencjackiej napisanej pod kierunkiem dr hab. prof. UW Iwony Modrzewskiej-Pianetti i przedstawionej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego w 2004 roku. Praca została napisana dzięki studiom na Uniwersytecie w Walencji w Hiszpanii (Universidad de Valencia) w ramach wymiany kulturalnej UE Sokrates / Erasmus.

¹ Tereny należące do kręgu kultury Iberów to Andaluzja (Andalucía), Extremadura (Extremadura), Lewant (C. Valenciana i R. Murcia), Meseta południowo-wschodnia (południowa część Castilla La Mancha) i Katalonia (Cataluña); cf. fig. 1.

Z pojęciem sztuki iberyjskiej łączą się zarówno rzeźba (antropomorficzna, zoomorficzna, architektoniczna), jak i drobna plastyka w postaci brązowych i terrakotowych figurek wotywnych oraz reliefy, malowana ceramika i złotnictwo. W dziedzinie sztuki, podobnie jak w innych (prócz alfabetu), Półwysep Iberyjski nie był jednolity (ARRIBAS 1963: 152).

„Damy”, temat niniejszego artykułu, są ważnym, żeby nie powiedzieć dominującym elementem sztuki iberyjskiej. Odkrycie w XIX wieku słynnej dziś Damy z Elche czy zespołu figurek wotywnych z Cerro de los Santos zrodziło zainteresowanie badaczy i zapoczątkowało systematyczne studia nad całą sztuką iberyjską, do tego czasu ignorowaną bądź traktowaną jako dzieła dużo późniejsze (CHAPA BRUNET 1986: 43).

Omawiane w tym artykule trzy czołowe przedstawienia określane przez badaczy wspólnym mianem „Dam” pochodzą z okresu dojrzałej sztuki iberyjskiej (VI-II wiek p.n.e.). Wszystkie trzy Damy, Dama z Elche, Dama z Baza i tzw. Wielka Ofiarnica z Cerro de los Santos, znajdują się obecnie w Museo Arqueológico Nacional w Madrycie.

Dama z Elche, od której przypadkowego odkrycia 4 sierpnia 1897 roku rozpoczęła się historia badań nad kulturą iberyjską, stanowi dobry punkt wyjścia do omawiania kobiecych przedstawień. Kolejne zabytki omawiane będą w porządku chronologicznym.

Odnaleziona została w La Alcudia, w rejonie Elche (**fig. 1**). Francuski archeolog P. Paris ulokował tę kamienną statuetkę w paryskim Luwrze, gdzie znajdowała się do 1941 roku, kiedy to powróciła wraz z innymi zabytkami do Hiszpanii, do Museo Arqueológico Nacional w Madrycie.

Popiersie (**fig. 2**) o mniej więcej naturalnych rozmiarach ma wysokość 0.56 m, wykonane jest z porowatego wapienia – kamienia charakterystycznego dla tej części Hiszpanii. Zachowane już tylko resztki polichromii (NEGUERUELA 1992: 100) nadają temu dziełu specjalną rangę – polichromowanie kamiennych rzeźb w sztuce iberyjskiej nie było regułą.

Twarz kobiety ma regularne rysy: wąski, prosty nos, delikatne usta, oczy w kształcie migdałów. Jednak asymetria tej twarzy, brak intencji jakiegokolwiek idealizacji, zdają się zaprzeczać temu, że mamy do czynienia z portretem bogini (NEGUERUELA 1992: 101). Rodzaj tiary wieńczącej głowę Damy mógł być montowany nad określonym typem uczesania – całość trzymała się dzięki opasującemu głowę diademowi. Charakterystycznym elementem tej „konstrukcji” są koła po obu stronach głowy, przymocowane do diademu, które mogły stanowić rodzaj rusztowania dla włosów splecionych w warkocze i okręconych wokół tychże dysków (NEGUERUELA 1992: 100). Taką fryzurę opisywał grecki podróżnik Artemidoros, który odwiedził Iberię ok. 100 roku p.n.e.; jego relacje przytacza Strabon (NEGUERUELA 1992: 100). Płaszcz przykrywa plecy i ramiona, zakrywając biust, lecz pozostawiając odkryty dekolt, na którym widoczne są trzy naszyjniki o dwóch typach zawieszek: elementy dwóch wyżej położonych części naszyjnika przypominają

w kształcie amforki, elementy najniższego – medaliony. Pod płaszczem Damy widoczny jest rodzaj togi nałożonej na tunikę spiętą pod szyją za pomocą pierścieniowatej fibuli (BAHN 2000: 160).

Według wielu badaczy rzeźba od początku pomyślana była jako popiersie. Wskazuje na to otwór w tylnej części figury interpretowany jako miejsce depozytu ofiar lub talizmanów. Natomiast gdyby była częścią większego przedstawienia statuarycznego, otwór znajdowałby się niżej, jak w przypadku Damy z Baza (NEGUERUELA 1992: 101).

Interpretacja Damy z Elche nie jest jednoznaczna: przedstawienie bogini, czy może portret arystokratyczny? W świetle badań cypryjskiego archeologa J. Karageorghisa dotyczących kultu bogiń na Cyprze w analogicznym do omawianego okresie wysunięto tezę, że Dama z Elche jest najprawdopodobniej przedstawieniem kapłanki kultu żeńskiego (NEGUERUELA 1992: 101).

Obecnie przyjęte datowanie rzeźby to IV wiek p.n.e. Zdaniem współczesnych badaczy jest ona dziełem iberyjskim, w którym widoczne są wpływy wschodniej ornamentyki (biżuteria, wyrafinowane nakrycie głowy) i technika wykonania zaczerpnięta z dzieł greckich mistrzów (delikatne rysy twarzy) (BENDALA GALÀN 1994).

Dama z Baza (fig. 3) to drugi po Damie z Elche, najważniejszy tego typu zabytek pochodzący z obszaru przypisywanego kulturze iberyjskiej. Została odkryta w 1971 roku w trakcie wykopalisk prowadzonych przez F. Presedo Velo z Katedry Historii Antycznej Uniwersytetu w Sewilli około 4 km od miejscowości Baza (antyczne Basti na obszarze zamieszkanym przez iberyjskie plemię Bastetanów), w regionie Granady (**fig. 1**).

Znaleziona została *in situ* w grobowcu nr 155 (PRESEDO VELO 1973: 187) stanowiącym fragment większej nekropoli iberyjskiej, tzw. Cerro del Santuario (PRESEDO VELO 1973: 157). Dama z Baza jest przykładem tzw. dam siedzących (*las damas sedentes*). Tron, którego typ wywodzi się z prototypów egipskich (nogi uformowane są na kształt zwierzęcych łap), został wykonany w tym samym bloku kamienia co postać na nim siedząca. Taki typ przedstawienia rozprzestrzenił się w basenie Morza Śródziemnego dzięki Grekom sycylijskim (VI-V wiek p.n.e.) (PRESEDO VELO 1973: 201).

Dama z Baza wykonana jest z charakterystycznego dla tych regionów Półwyspu wapienia mikrokrystalicznego. Figura zachowała się dość dobrze, mimo ubytków spowodowanych trzęsieniami ziemi, a w konsekwencji zarwaniem się stropu grobowca (ubytki w polichromii i stiuku, a także pęknięcie na wysokości ramion).

Perfekcyjnie wykonana twarz rzeźby jest owalna, z prostym i wysokim czołem, nos kontynuuje linię czoła. Oczy lekko skierowane ku dołowi były polichromowane, podobnie jak usta, na których widoczny jest jeszcze żywy kolor czerwony. Pod nakryciem głowy widoczne są czarne, kręcone włosy. Szyja ukryta jest pod naszyjnikami i dużych rozmiarów koleczkami. Mimo pewnej sztywności i prostoty, które cechują tę rzeźbę, niektóre jej fragmenty zaskakują precyzją wykonania; na palcach serdecznym i wskazującym prawej dłoni widoczne są pierścionki. W lewej, zaciś-

niętej dłoni widzimy wyrzeźbioną postać gołąbka. Stopy wsparte są na kwadratowym podnóżku, na którym zachowały się resztki niebieskiej polichromii (PRESEDO VELO 1973: 188). Dama okryta jest długim płaszczem, który jednak pozostawia odkrytą znaczną część figury. Na wysokości klatki piersiowej widocznie zarysowane są fałdy na brzegach płaszcza, które swoim ułożeniem oddają wrażenie ruchu. Okrycie to nosiło błękitną polichromię, jego brzegi ozdobione były pasem składającym się z trzech motywów: pierwszy pas koloru intensywnej czerwieni, drugi (składający się z trzech węższych) z motywem czerwono-białej szachownicy, trzeci – barwy niebieskiej. Postać ubrana była w niebieską tunikę, której brzegi dekorowane były w analogiczny sposób jak brzegi płaszcza. Pod tuniką widoczne są jeszcze dwie rzeźbione cienkie szaty, prawdopodobnie nigdy nie polichromowane (PRESEDO VELO 1973: 189). Tiara zakrywa głowę niemal całkowicie, pozostawiając widocznymi jedynie płatki uszu. Sposób ułożenia włosów pozostaje nieznan, gdyż z powodu bogatego nakrycia zauważalne są jedynie dwa pukle. Elementem rzucającym się w oczy są kolczyki składające się z właściwego małego kolczyka i zwisającej z niego ozdoby w formie dużego sześcianu. Ścianki przednią i boczną zdobi linia ryta. Do dziś nie są znane analogiczne przykłady zdobień. Na tunice widzimy wyrzeźbiony wielki naszyjnik składający się z trzech typów ozdób, przykrywający cały dekolt i sięgający niemalże brzucha. Bastetańska Dama nosiła naszyjnik, w skład którego wchodziły żłobione plakietki o kształcie beczułkowatym i owalnym. Na tak skonstruowanym naszyjniku znajdowało się pięć właściwych zawieszek w kształcie *bullae*². Niżej ostatni naszyjnik z zawieszkami nieco większymi niż *bullae*, które mogą być interpretowane jako amforki, choć nie posiadają one imadel. Na przegubach obu dłoni rzeźby widoczne są proste, nieornamentowane bransolety znane z wyposażenia iberyjskich pochówków.

Najważniejszym detałem statuy jest otwór, uważany za miejsce przechowywania prochów zmarłej osoby. W prawej części tronu widoczne jest niewielkie zagłębienie. Dostęp do niego znajdował się również w tylnej części tronu. Po złożeniu prochów był on jednak zaklejany gipsową zaprawą (PRESEDO VELO 1973: 190).

Mimo wielu zauważalnych różnic związanych z modelunkiem twarzy czy samymi wymiarami (1.30 m x 1.05 m), Damę z Baza często porównuje się do Damy z Elche. Chodzi tu o porównanie ubioru i biżuterii.

Dama z Baza była wykorzystana jako urna, w której złożono prochy młodego wojownika, jak wskazuje znalezisko broni przy rzeźbie. Damę interpretuje się jako przedstawienie bóstwa opiekuńczego, które towarzyszyło zmarłym. Ponieważ pantheon bóstw iberyjskich nie jest znany, szukano odpowiedzi na pytanie, kim była Dama wśród bóstw greckich i punickich. Mogłaby to być Demeter lub Tanit, jednak z pewnością wykonana na wzór iberyjski. Datowanie zaproponowane przez F. Presedo Velo wskazuje na IV wiek p.n.e. i zbiega się z dynamizacją kultu Demeter i Kory na Półwyspie.

² Lac. „kula”, „guz”; w tym przypadku wymiary 5 cm x 3.6 cm.

Do Dam iberyjskich należy przedstawienie odnalezione w sanktuarium w Cerro de los Santos, nieopodal Montealegre del Castillo w rejonie Albacete (**fig. 1**). Jest to tzw. **Wielka Dama (fig. 4)**; wykonana w piaskowcu, ma 1.36 m wysokości i jest jedną z największych rzeźb zachowanych w sanktuarium. Znalaziona została w zespole kilkuset figurek wotywnych wykonanych w wapieniu, reprezentujących przedstawienia zarówno męskie, jak i żeńskie.

Wielka Dama przedstawia bosą postać stojącej kobiety, w rękach trzymającej wazę. W naczyniu znajdowała się prawdopodobnie ofiara składana w sanktuarium bóstwu, które – jak się przypuszcza – opiekowało się uzdrawiającymi wodami (NEGUERUELA 1992: 7). Waza datowana jest na podstawie srebrnych pierwowzorów na II wiek p.n.e. i służyła libacjom.

Figura ubrana jest w długą, podwójną szatę. Spięta jest ona klamrą o kształcie litery T. Jak w przypadku pozostałych Dam iberyjskich, główną część rzeźbionego stroju stanowią tunika, płaszcz sięgający stóp i welon, bezpośrednio na który nałożony jest diadem. Zauważalny jest sposób przedstawienia fałd płaszcza, układających się w trójkąty, znany m.in. z przedstawienia Damy z Baza. Biżuteria Wielkiej Damy nie wyróżnia się na tle innych Dam. W tym przypadku też mamy do czynienia z długimi kolczykami i czterema naszyjnikami zakrywającymi dekolt.

Wielka Dama jest z pewnością przedstawieniem jednej z kobiet iberyjskich, składającej ofiarę bóstwu. Nic nie wskazuje na to, że mogłaby ukazywać boginię. Jej twarz – surowa, pozbawiona cech indywidualnych, lecz o wyraźnych rysach – przypomina bardzo twarz Damy z Baza. Nakrycie głowy jest znacznie uproszczone, składa się z welonu i diademu, bez dodatkowych, bogatych ozdób jak w przypadku Damy z Elche.

Blisko 500 figurek różnego typu odnalezionych wraz z Damą w sanktuarium pozwala na określenie czasu jego funkcjonowania na okres od wieku IV do I wieku p.n.e. (NEGUERUELA 1992: 28). We wczesnej fazie składano ekswota o ewidentnie greckich cechach; od IV wieku p.n.e. przybierają one zdecydowanie lokalny, iberyjski charakter (MODRZEWSKA-PIANETTI 2002: 30). Wielka Dama datowana jest na III/II wiek p.n.e.

Trzy główne przedstawienia Dam zaprezentowane w niniejszym artykule są jedynie sygnałem ważnego dla archeologii iberyjskiej problemu roli, jaką odgrywały żeńskie przedstawienia w życiu religijnym Hiszpanii przedrzymskiej. Mamy do czynienia niewątpliwie z czynnym udziałem kobiet w obrzędach, o czym świadczą takie rzeźby, jak Wielka Dama z Cerro de Los Santos. Wpływ żeńskich bóstw na życie pozagrobowe wydaje się decydujący. Zatem ilość i jakość przedstawień kobiecych w sztuce iberyjskiej wydaje się zrozumiała.

W obecnej fazie badań nad religią Iberów cały czas pozostaje bez odpowiedzi pytanie o identyfikację bóstw żeńskich i ich pozycję w panteonie iberyjskim. Ważnym zagadnieniem jest znaczenie kobiet w życiu religijnym i społecznym Iberów.

Skróty użyte w artykule

- ARRIBAS A.
1963 *Iberians*, London.
- BAHN P.G. (ed.)
2000 *Wonderful Things: Uncovering the World's Great Archaeological Treasures*, London.
- BENDALA GALÁN M.
1994 *Reflexiones sobre la Dama de Elche*, Revista de Estudios Ibéricos 1, p. 85-105.
- CHAPA BRUNET T.
1986 *Escultura ibérica: una revisión de sus interpretaciones*, Trabajos de Prehistoria 43, p. 43-63.
- GARCIA CASTRO J.A. (ed.)
1988 *Escultura Ibérica* [Revista de Arqueología], Madrid.
- STRABON
1967 *Géographie*, vol. 2 (Livres III-IV), F. Lassere trad., Paris.
- MODRZEWSKA-PIANETTI I.
2002 *Zarys archeologii Hiszpanii rzymskiej*, Warszawa.
- NEGUERUELA I.
1992 *La escultura ibérica* [Cuadernos de Arte Español, vol. 57, Historia 16], Madrid.
- PRESEDO VELO F.
1973 *La Dama de Baza*, Trabajos de Prehistoria 73, p. 151-215.

The Most Famous “Ladies” of the Iberian Art

ABSTRACT

Three statues: “Lady” of Elche, “Lady” of Basa and “Lady” of Cerro de los Santos are the most significant pieces of Iberian art. At the same time, with other feminine sculptures, they form a very important branch of preroman spanish art characteristic for the representations of women popularly called *Las Damas*. This numerous group, well represented by the examples given in this article, has opened a way to a new discussion about the role and position of women in the iberian society. It also constitutes a very important element of the research on the iberian religion.

Transl. by M. Jaxa-Chamiec

Fig. 1. Terytorium kultury iberyjskiej i stanowiska: Elche, Baza i Cerro de los Santos

Fig. 2. Dama z Elche
(MODRZEWSKA-
PIANETTI 2002:
Fig. I. 73)

Fig. 3. Dama z Baza (MODRZEWSKA-PIANETTI 2002: Fig. I. 60)

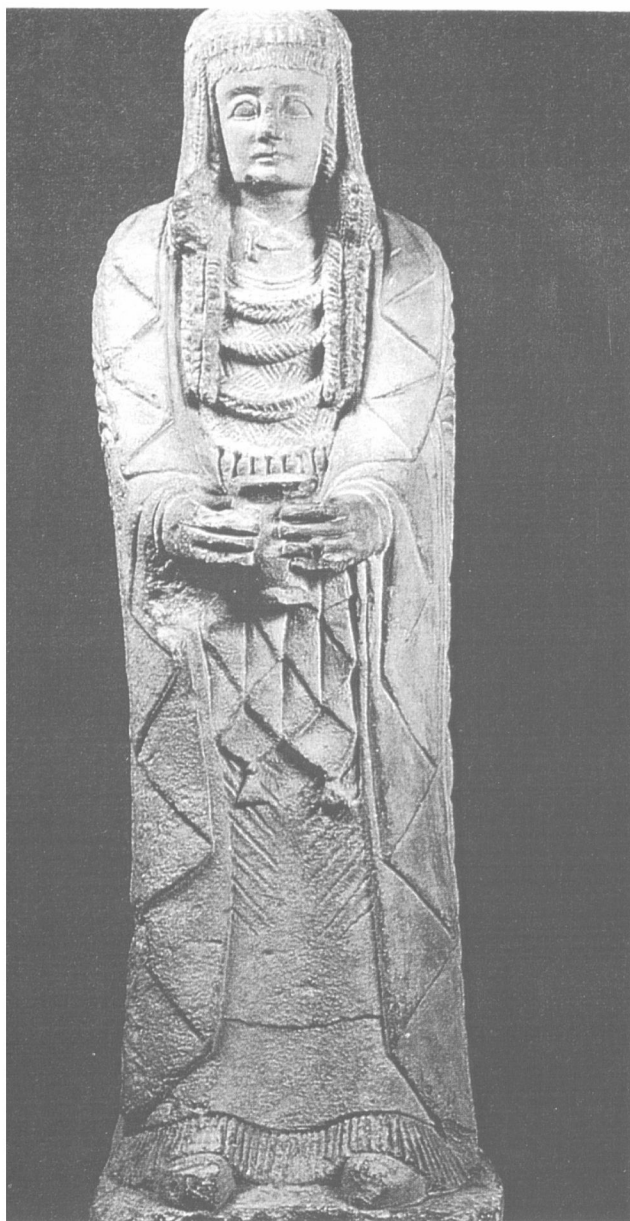

Fig. 4. Wielka Dama z Cerro de los Santos (MODRZEWSKA-PIANETTI 2002: Fig. I. 75)